

ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU(1887-1953)*

Bünyamin SARAÇ

A- Ailesi ve Tahsil Hayatı

Mehmet Şükrü Saraçoğlu, 1887 (Rumi 1302) yılında İzmir'in Ödemiş kasabasında doğdu. Babası, Saraç Mehmet Tevfik Usta, Annesi, Şerife Hanım'dır¹. İlk çocukluk yılları Ödemiş'te geçen Saraçoğlu'nun ailesi; Ödemiş'in köklü ailelerinden birisidir. Bir rivayete göre, Polathane (bugünkü Trabzon'un ilçesi Akçaabat)'den Ödemiş'e hicret ettiklerinden sözedilir². Annesi Şerife Hanım ise; Ödemiş'in Kazan** köyündendir. Şükrü Saraçoğlu, dört kardeşin en büyüğü olub, sırasıyla kendisinden sonra Hafız Hüseyin, Rüşdü ve Hamid gelmektedir³.

İlk tahsilini Ödemiş'te bir iptidai mektebinde yapan Saraçoğlu, 1899 yılında Ödemiş Rüşdiyesine girmiş, burayı bitirdikten sonra İzmir İdadîsi'ne (Mekteb-î Sultanî) kayıt olmuştur (1901)⁴.

İzmir İdadîsi'ni 1906 yılında "pek iyi" derece ile bitiren Saraçoğlu,

* Bu makale, tarafımdan hazırlanan Ege Üniversitesi Sos.Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalında "Saraçoğlu Şükrü Bey'in Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri" (Danışman: Prof. Dr. Tuncer Baykara, İzmir-1990) adlı yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden ölümünün 40.Yılı dolayısıyla özetlenmiştir.

¹ *T.C.Devlet Yıllığı (1945)*, Ank., 1946, s.66 Ayrıca, Şükrü Saraçoğlu'nun oğlu H.Aydın Saraçoğlu ile 19-22 Kasım 1989 tarihlerinde yapılan görüşmeden alınan bilgiler dahilindedir.

² Asım Us, *Haura Notları (1930-1950)*, İst.-1966, s.574.

** Kazan Köyü; Bugün Ödemiş'e 14 km uzaklıkta ve Ovakent bucağına bağlı bir köydür.

³ *Akşam*, 20.3.1950, Nr.II. 292 (Cemaleddin Bildik'in Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı özel röportaj)

⁴ *T.C.Devlet Yıllığı (1945)*, adı geçen sayfa.

aynı yıl açılan müsabaka imtihanlarını kazanarak Mülkiye Mektebi'ne girer. Mülkiye Mektebi'nden ise, 1909'da mezun olur⁵.

B-Görevleri

Şükrü Saraçoğlu, Mülkiye'den mezun olduktan sonra, Aydın Vilâyetinin merkezi olan İzmir'e maiyet memuru olarak tayin edilir⁶. Bu görevi yanında, İzmir İdadîsî'nde Riyaziyet muallimliği ve İttihad ve Terakki (Merkez) Ticaret Mektebi Müdürlüğü görevinde bulunur⁷.

Bu arada, maiyet memuru olarak bulunduğu sırada, açılan bir imtihanı kazanarak, devlet adına 1914 yılının başında, tahsilini ilerletmek için, Belçika'ya gönderilir. Fakat burada beş ay gibi kısa bir zaman kaldıktan sonra, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine yurda döner. Daha sonra ise, 1915'in Mayıs'ında bu sefer İzmir Vilâyeti adına, o zamanki İzmir Valisi Rahmi Bey'in (Arslan)* yardımıyla, İsviçre'ye dolayısıyla Cenevre'ye gönderilir. Cenevre Üniversitesi'nin "Ulûm-u Siyasiye ve İktisadiye" şubesinde tahsile başlayan Saraçoğlu burada yakın arkadaşı Mahmud Esad (Bozkurt)** Bey ile Cenevre Türk Talebe Cemiyetini kurar. Ve bir yıl kadar bu cemiyetin başkanlığını yaparken, Mondros Mütarekesi imzalanır. Bunun üzerine arkadaşlarıyla birlikte Fransızca bir mecmua çıkararak Avrupa kamuoyuna Türk haklarının savunulması hususunda neşriyatta bulunurlar⁸. Aynı zamanda Lozan Hukuk yurdunda, Türk

⁵ Ali Çankaya (Mücellidoğlu), *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ank. 1968, C.IV, s.1226.

⁶ *Akşam*, adı geçen röportaj.

⁷ *Türk Sesi*, 27.6.1339 (1923) Nr.29.

* Vali Rahmi Bey (Arslan) (1874-1947); Osmanlı Mebusan Meclisinde mebus, 1914-1918 yılları arasında İzmir Valiliğinde bulundu.

** Mahmud Esad Bozkurt (1892-1943); İstanbul ve Lozan Hukuk Fakültesi mezunu, TBMM. I, II, III, IV, V, VI, VII. Dönem İzmir Mesubu; İktisat ve Adliye Vekili.

⁸ Ali Çankaya (Mücellidoğlu), *a.g.e.*, s.1228.

istihbarat idaresini başarıyla idare edenlerden birisiydi⁹.

Şükrü Saraçoğlu, İsviçre'deki tahsilini tamamladığı sırada (1918) Millî Mücadele'nin başladığını öğrenince, arkadaşı Mahmud Esad Bey ile birlikte yurda döner¹⁰. Herkes gibi o da Millî Mücadele'de görev alır. Bu sırada, Osmanlı Mebusan Meclisi IV. Dönem İzmir Mebusu olarak seçilip İstanbul'a gitmesine rağmen, meclis feshedildiği için, geri dönmek zorunda kalır¹¹.

Millî Mücadele'nin bitiminden sonra Ödemiş'e gelen Saraçoğlu, uzun bir süre çiftçilikle uğraşırken, Ödemiş Belediye Reisi seçilmiştir (1923)¹². Şükrü Saraçoğlu'nun resmi kayıtlarda 5 Mart 1923-31 Mart 1923 tarihleri arasında kısa bir süre belediye reisliği görevinde bulunduğu belirtilmektedir*. Bu arada Şükrü Saraçoğlu, I. İzmir İktisat Kongresine (17 Şubat-4 Mart 1923) Ödemiş Çiftçi Murahhası olarak katılır¹³. Ayrıca, İktisat Kongresinde Türkiye Çiftçiler Birliği'nin nizamname esasının müsvedesini tanzime memur heyette de bulunur¹⁴.

İzmir İktisat Kongresindeki faaliyetleri ve çalışmaları ile dikkat çeken Saraçoğlu, neticede Ağustos 1923'te II.Dönem TBMM.'ne İzmir mebusu olarak seçilir¹⁵. Bu konuda, Celâl Bayar, hatıralarında Saraçoğlu'nun mebus seçilmesi için Atatürk'e tavsiyede bulunduğunu ve desteklediğini belirtmektedir¹⁶.

⁹ *Türk Sesi*, 27.6.1339(1923), Nr.29.

¹⁰ *Akşam*, a.g.r.

¹¹ *İzmir İl Yıllığı* (1967), 1969, s.4.

¹² *Akşam*, 21 Mart 1950, Nr.11.293

* Ödemiş Belediye Başkanlığı tarafından bana gönderilen 6.2.1990 tarihli cevabi yazıda belirtilmektedir.

¹³ *Türk Sesi*. adı geçen sayı.

¹⁴ A.Gündüz Ökçün, *Türkiye'de İktisat Kongresi (1923-İzmir)* Ank. 1968, s. 386

¹⁵ *Türk Sesi*, a.g.s.

¹⁶ *Tercüman*, 28.8.1989, Nr.9882.

* Zühdü Paşa (1833-1902); Maliye (1878), Nafia (1884) nazırı Müşir Cevad Paşa'nın

Şükrü Saraçoğlu, T.B.M.M.'ne mebus seçilmesiyle birlikte kısa zamanda çalışmaları ve faaliyetleri ile kendisini göstermiştir. II. T.B.M.M.'nin genç mebuslarından biri olan Saraçoğlu, hızla yükselen başarı grafiği ile kısa zamanda kendisini hükümette vekil olarak görmekteyiz.

Saraçoğlu, bu arada zevcesi eski Maarif Nazırlarından Zühdü Paşa'nın* torunu ve Zahid Bey'in kızı Saadet Hanım'la evlenmiş ve Aydın, Yılmaz, Evin adlarında çocukları bulunmaktadır¹⁷.

C-Vekillikleri

II.Dönem T.B.M.M.'ne mebus olarak seçildikten sonra Saraçoğlu, kısa zamandaki gelişmeler neticesinde 1924'te A.Fethi (Okyar) Bey kabinesinde Maarif Vekilliğine getirildi¹⁸. Bu kabinenin çekilmesinden sonra; 1926'nın başlarında Türk ve Yunan halkının mübadelesi için kurulan "Muhtelit Mübadele Komisyonu" Türk murahhas heyeti başkanlığına tayin edildi¹⁹. Uzun süren müzakerelerde Türk heyetinin başında bulunan Şükrü Saraçoğlu'nun gayretleri ile Türkiye ile Yunanistan arasında Atina'da "Ahali Mübadelesi Hakkında İtilafname ve Ekleri" 1 Aralık 1926'da imza edilmiştir²⁰.

Saraçoğlu'nu daha sonra ise, İsmet Paşa kabinesinde (IV. İnönü Hükümeti; 2.11.1927-25.9.1930 ve V. İnönü Hükümeti; 27.9.1930-4.5.1931) Maliye Vekilliği görevini yürütürken, rahatsızlığı sebebiyle istifa etmek zorunda kalır (22 Aralık 1930)²¹. Hastalığı sebebiyle, Maliye Vekilliğinden

Sadaretinde Maarif Nazırı.

¹⁷ Akşam, a.g.r.

¹⁸ Cafer Demiral, *Türkiye'nin 42 Hükümeti (25 Nisan 1920-15 Nisan 1973)*, Ank.-1973, s.67.

¹⁹ Ali Çankaya, a.g.e., s. 1230.

²⁰ A.Gündüz Ökçün-A.R.Ökçün, *Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)*, Ank.-1974, s. 59.

²¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi (1918-1938)*, Ank.- 1973, s. 331.

ayrılan Saraçoğlu, bir süre Viyana'da tedavi olur. Yurda dönünce ilk önce, Osmanlı borçlarını görüşmek üzere Türkiye'ye gelen temsilciler ile görüşme yapan Türk heyetine başkanlık eder. Daha sonra ise bazı iktisadi meselelerin tetkiki için, hükümet tarafından kısa bir süre için Amerika'ya gönderilmiştir. Dönüşünde, Amerika izlenimlerini ihtiva eden raporu hükümete sunar. Yine, Osmanlı Borçları meselesiyle ilgili olarak Paris'te müzakerelere katılan Türk heyetinde baş murahhas olarak görev alır. Taraflar arasındaki 22 Nisan 1933 tarihindeki antlaşmayı T.C. Hükümeti adına imzalar²².

Maliye Vekilliği sırasında, devlet memurlarının Barem ve Tekaütlük kanunlarını hazırlayarak, kabul ettirmiş; Türk parasının fiili istikrarını temin etmiş ve T.C. Merkez Bankası'nın esaslarını hazırlayarak, kurulmasını başarıyla sağlamıştır²³.

1931 yılında İsmet Paşa'nın yeni kurduğu hükümette (VI. İnönü Hükümeti; 4.5.1931-1.3.1935) Adliye Vekilliği görevine getirilir. Bu görevini, VII. İnönü (1.3.1935-1.11.1937) ve I.Bayar (1.11.1937-11.11.1938) hükümetlerinde de aralıksız olarak yürütmüştür²⁴.

Şükrü Saraçoğlu, Atatürk'ün ölümünden sonra kurulan II.Bayar hükümetinde (11.11.1938-25.1.1939) Hariciye Vekilliğine getirildi. Bu görevi, I. II. Dr.Refik Saydam hükümetlerinde (25.1.1939-9.7.1942) sürdürmüştür²⁵. Ayrıca, daha sonra görüleceği üzere, Başvekilliği sırasında Hariciye Vekilliği görevini de bir süre üstlenecektir. Hariciye Vekilliği döneminde en önemli olay bilindiği gibi II.Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve bunun çerçevesinde özellikle Türkiye'yi ittifakları içine

²² *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Haz. (İbrahim Alaettin Gövsa), "Şükrü Saraçoğlu" Mad., İst.- 1946, C.V. , s. 345,346

²³ Ali Çankaya (Mücellidoğlu), *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ank.- 1954, C.II., s.645

²⁴ Cafer Demiral, *a.g.e.*, s. 71-73

²⁵ *a.g.e.*, s. 74-76.

almak çabaları içindeki devletlere karşı izlediği diplomasi ile Türkiye'yi bir anda önemli bir konuma getirmiştir. Saraçoğlu, Hariciye Vekilliği sırasında, Rusların ziyaretini iade etmek suretiyle, Moskova'ya gitmesi (22 Eylül 1939)²⁶ ve orada yaptığı görüşmelerde sağduyu ile hareket etmesini bilen, diplomasının ince noktalarını ustalıkla gösteren bir devlet adamı olması sıfatıyla geniş bir yankı uyandırmıştır.

Şükrü Saraçoğlu, 25 Eylül 1939 tarihinde Moskova'ya gelir ve görüşmelere başlar. Görüşmelerde iki devleti ilgilendiren meselelerde amaç, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yalnızca imza bekleyen ittifakı ve Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yaptığı (23 Ağustos 1939) saldırmazlık paktı idi. 1925 Türk-Sovyet anlaşmasına göre taraflar birbirlerine danışmadan başka devletlerle ittifak yapmayacak olmalarıydı. Kısacası Türkiye'yi "Barış Cephesi" olarak adlandırılan ittifaktan ayırmak ve Sovyetler Birliği'nin ağırlığını kullanabilmektir. Saraçoğlu'nun Moskova'ya davet edilmesi ise bu yolda iyi bir fırsattır²⁷.

Saraçoğlu'nun her türlü olumsuz şartlar altında başlayan Moskova seyahatında Türkiye'nin amacı, Batı ile olan ittifakı çerçevesinde, Sovyetlerle de bir ittifak antlaşması yapabilmektir²⁸. Saraçoğlu'nun Moskova görüşmeleri, daha ilk anda istenilen amacın dışına çıkmış ve Alman Hariciye Nazırı Von Ribbentrop'un da Moskova'ya gelmesi ile sekteye uğramıştır²⁹.

Türk heyetinin devamlı olarak oyalanması ve bunun yanında olmayacak isteklerde bulunan Rusların (özellikle Boğazlarla ilgili) bu davranışları Şükrü Saraçoğlu'nun sağduyusu ile bertaraf edilmiştir. Uzun süren müzakerelerden bir netice elde edilemeyince, Saraçoğlu ve beraberindekiler yurda dönmeye (17 Ekim 1939) karar vermiştir³⁰.

²⁶ *Aydın Tarihi*, (Eylül 1939), s. 52-70.

²⁷ Ahmet Ş. Esmer-Oral Sander v.d. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ank.-1969 (II.Baskı), s. 152.

²⁸ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ank.-1968, s.92-93.

²⁹ F.Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ank.-1968, s. 140.

³⁰ *Aydın Tarihi*, Ekim 1939 (s. 71), s. 66-67.

II.Dünya Savaşı'nın en çetin günlerinde, Hariciye Vekilliği gibi, zor bir görevi üstlenen Saraçoğlu, "Bitaraf değiliz, harb hariciyiz. Bitaraf olmak veya harb harici kalmak demek, herhangi bir harb alevinin saçağını sarmaması için gereken bütün tedbirleri almak demektir" diyerek, Türkiye'nin savaş karşısında alacağı vaziyeti en iyi şekilde belirtiyordu³¹.

Şükrü Saraçoğlu, bu düşünceler etrafında Hariciye Vekilliğini yürüterek, Türk dış politikasını en iyi şekilde yönlendirmiştir. II. Dünya Savaşı'nın en zor günlerine gelindiği sıralarda, Başvekil Dr.Refik Saydam'ın ani bir şekilde vefat etmesi üzerine (7 Temmuz 1942), Hariciye Vekilliği gibi zor bir görevi yürüten İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu Bey'e bu sefer daha ağır bir görev niteliği taşıyan kabineyi kurma, Başvekillik vazifesi verilmiştir³².

D- Başvekillik Dönemi (1942-1946)

a) I.Saraçoğlu Hükümeti: (9 Temmuz 1942-8 Mart 1943)

Dr.Refik Saydam'ın, vefat etmesiyle; Şükrü Saraçoğlu T.C.'nin XIII. İcra Vekilleri Heyetini kurmakla görevlendirilmiştir. I. Saraçoğlu Hükümeti olarak adlandırılan kabine 9 Temmuz 1942'de kurulmuştur³³.

Ş.Saraçoğlu'nun Başvekilliğe getirilmesi iç ve dış basında geniş yankılar uyandırmıştır. Saraçoğlu'nun kurduğu yeni hükümetin programı önce, Parti Meclis Grubunda okunarak, ittifakla kabul edilir³⁴. Ertesi gün (5 Ağustos 1942) T.B.M.M.'nde yeni hükümetin programını, Başvekil Şükrü Saraçoğlu okur. Daha sonra ise, yapılan oylamada I. Saraçoğlu Hükümeti mevcut üyenin tam ittifakiyle itimat reyi almıştır³⁵.

Şükrü Saraçoğlu hükümeti göreve başlar başlamaz her hükümet gibi bir dizi tedbir ve kararlar aldı. Bunlardan biri de, her ne şekilde olursa

³¹ *Cumhuriyet*, 24.2.1940, Nr. 5638.

³² *Cumhuriyet*, 10.7.1942, Nr. 6429.

³³ Cafer Demiral, *a.g.e.*, s. 77.

³⁴ *Cumhuriyet*, 5.8.1942, Nr. 6455.

³⁵ *Cumhuriyet*, 6.8.1942, Nr. 6456.

olsun savaş zenginlerinin servetlerinden büyük oranda devlet payı yani, vergi almak amacını güden Varlık Vergisi Kanunu tasarısı idi³⁶. Varlık Vergisi Kanunu; 11 Kasım 1942 tarihinde memleketin iktisadî vaziyeti ve alınacak tedbirler hakkındaki 4305 sayılı kanun olarak, kabul edilmiştir³⁷. Varlık Vergisi Kanununun kabul edilmesi üzerine, yabancılar cephesinde elçiler derhal harekete geçerler³⁸.

Hilmi Uran*, hatıralarında Varlık Vergisi hakkında kısaca şunları belirtmektedir:

“Bir defaya mahsus olmak üzere servet ve fevkalâde kazançlardan alınacak bir vergi idi. Bunun günahını ve kabahatini o vakit ki Başvekil Şükrü Saraçoğlu’na veyahut o vakit ki Maliye Vekili Fuad Ağralı’ya yüklemek isteyenler oldu”³⁹.

b) II.Saraçoğlu Hükümeti: (15 Mart 1943-5 Ağustos 1946)

Yeni seçim dolayısıyla (8 Mart 1943) hükümetin istifası üzerine yeniden hükümetin İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu tarafından teşkiline karar verilmiştir⁴⁰.

II. Saraçoğlu Hükümeti, Varlık Vergisi’nde istenilen sonuca tam olarak ulaşamadığını düşünerek, 17 Mart 1944’te teknik bakımdan yürürlükten kaldırılmıştır⁴¹.

Bunun yanında, Şükrü Saraçoğlu hükümeti zamanında çıkarılmış

³⁶ Edward Weisband, *II.Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*, Çev. M.Ali Kayabel, İst.- 1974, s.287.

³⁷ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, D.VI, C.28, s. 25-34

³⁸ Ş.Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.II (IV.Baskı) İst.- 1979, s.235.

* Hilmi Uran (1884-1957), Mülkiye Mezunlu, Osmanlı Mebusan meclisinde IV. Dönem Mentеше Mebusu, Adana III., IV, Seyhan V, VI, VII, VIII. Dönem Mebusu, CHP Müfettişi-Bayındırlık, Adalet, İçişleri Bakanı.

³⁹ Hilmi Uran, *Hatıralarım*, İst.- 1959, s. 385-387

⁴⁰ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, D.VII, C.I, s.10.

⁴¹ Edward Weisband, *a.g.e.*, s. 293-294

olan Toprak Kanunu veya Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu adı ile anılan yasanın yol açtığı tartışmalar, ülkenin kaderinde önemli olayların başlangıcıdır. Toprak Reformu Kanunu, büyük tartışmalara rağmen 11 Haziran 1945 günü Meclis'te kabul edilmiştir⁴².

Şükrü Saraçoğlu hükümeti zamanında, çıkarılan kanunların en önemlilerinden biri de; ilk bütünlük taşıyan seçim kanunudur. Bu kanun tasarısı önce, CHP'nin II. Olağanüstü Kurultayında ele alınıp, gerekli değişiklik yapılmıştır. Buna göre; "Ameli icapların" önemini kaybettiği gerekçesiyle programında yer alan "yurdumuzun genel şartlarına göre, vatandaşın yakından tanıdığı ve güvendiği kimselere oy vermesini temin eden iki dereceli seçimi ameli icaplara uygun bulur" fıkrası "milletvekili seçimlerinde tek dereceli seçim taraflısıyız" şeklinde değiştirilmektedir⁴³.

Bu tasarı, uzun süren tartışmalardan sonra 4918 sayılı Kanunla T.C.'nde iki dereceli seçim usulü tarihe gömülmüş, demokrasiye geçiş döneminin en büyük aşamalarından biri yapılarak tek dereceli seçim usulü kabul edilmiştir⁴⁴.

Bunun ardından T.B.M.M. 10.6.1946 tarihli toplantısında anayasanın 25'nci maddesine göre milletvekilleri seçiminin yenilenmesine karar vermiştir⁴⁵. Basında gürültülü yankılar ve tartışmalar arasında tek dereceli Seçim Kanununu kabul etmesiyle (açık oy-gizli tasnif) birlikte 21 Temmuz 1946'da seçimler yenilenmiştir⁴⁶. Bunun yanında "açık oy-gizli tasnif" usulünün yeterli olamayacağı seçimlerde görülünce, "gizli oy, açık tasnif" usulü kabul edilmiştir.

II. Dünya Savaşı bütün hızıyla devam ederken, Türkiye'de durum

⁴² Hikmet Bilâ, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP içinde CHP ve Sonrası*, (III.Baskı), İst.- 1987, s. 147

⁴³ *a.g.e.*, s. 158.

⁴⁴ Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)* İst.- 1982, s. 51.

⁴⁵ *Aydın Tarihi*, Haziran 1946 (s. 151), s. 3.

⁴⁶ Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, İst.- 1979 (III.Basım), s. 283.

ise, dahili siyasette devam eden bazı olayın meydan getirdiği meseleler ve tartışmalar gündemdediydi. İşte, bunlardan biri de, 1944 yılında patlak veren ve tarihe “1944 Türkçülük Olayı” olarak adını yazdıran olaylar zinciridir. Olayın başlamasına ve gelişmesine ışık tutan önemli faktörlerden biri de Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun T.B.M.M.'ndeki bir konuşmasında söylediği sözlerdi. Saraçoğlu, sözlerinde şöyle diyordu:

“Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız⁴⁷.”

Atatürk ülkesinde ve onun çizgisinde bir Türk milliyetçisi “Başvekil”; Türkiye ilk kez görüyordu. Şükrü Saraçoğlu'nun bir konuşmasına sığdırdığı bir paragraflık söz dizisi, Türkçü çevrelerde şükran duygularıyla ve coşkunlukla benimsendi⁴⁸. Bunun yanında; II.Dünya Savaşı yılları boyunca sürüp giden Türkçülük, komünistlik mücadelesinin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan hadisenin ana sebebi Nihal Atsız'ın o sıralarda çıkarmakta olduğu *Orhun* dergisinde, devrin Başvekili Saraçoğlu'na hitaben yayınladığı iki açık mektup olmuştu. Bu açık mektuplarda yerli komünistlerin, Türkiye'yi yıkmak için oynadıkları sinsiy oyunlardan bir kısmı, hâdiseler ve belgeler ile ortaya konmakta idi. O yıllarda, bir Başvekil karşı böyle yazılar yazarak hükümetin yanlış bir yolda olduğunu göstermeye kalkışmak aklın alamayacağı bir hareketti. Ve açık mektuplar, okuyanların arasında bomba etkisi yaptı. Yurdun bir çok yerinde kominizm aleyhine hareketler başladı⁴⁹.

Fakat neticede, mektuplarla ilgili bir hakaret davası 3 Mayıs 1944 günü Ankara'da görülecekti. O gün, Ankara gençliğinin, komünizm faaliyetine karşı yaptığı gösteri uzun yıllar böylesine gösteri olmayan Ankara'da derin heyecan yarattı⁵⁰. 9 Mayıs 1944 tarihinde dava

⁴⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, D. VI., C.27, s. 33 (5.8.1942).

⁴⁸ Ali Kemal Meram, Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi, İst.- 1969, s. 217

⁴⁹ Nejdet Sancar, *İsmet İnönü ile Hesaplaşma*, Ank- 1973, s. 2.

⁵⁰ Tuncer Baykara, *Zeki Velidî Toğan*, Ank.- 1989, s. 29-30.

sonuçlanmış ve suçu sabit görülen Nihal Atsız, önce mahkûm edilmiş ise de, daha sonra cezası tecil edilmiştir. Ne varki; o günlerde büyük yankı uyandıran olay, bu kadarla kapanmadı. Sonuçlanan işin mahkeme safhası biterken, meselenin siyasî tarafı ise henüz başlıyordu. Herkes, Irkçılık-Turancılık tehlikesini konuşuyordu.

Milli Şef Reiscumhur İsmet İnönü, 19 Mayıs 1944 günkü, Gençlik ve Spor Bayramı nutkunda, Irkçılık-Turancılık iddiaları hakkındaki görüşünü ağır bir ithamla belirtince, polis ülke çapında “Türkçü” avı başlatmıştır. Hazırlanan bir rapor doğrultusunda, memleketin dört bir yanından birçok kişi yakalanarak “Irkçı-Turancı” olarak hapselere gönderildi. Yakalananlar arasında, Nihal Atsız’a uzaktan yakından ilgisi olan herkesle şöyle ya da böyle Türklükten ve Turan birliğinden sözeden yayın organı sahibi ve yazarlarla çeşitli öğretim üyeleri vardı⁵¹.

Şükrü Saraçoğlu hükümetleri döneminde iç siyasetin önemli olaylardan biri de, mecliste bir muhalefetin ortaya çıkışı ve neticede Demokrat Parti’nin kurulmasıdır. Gerçekten, savaş yılları boyunca tek parti idaresine karşı biriken şikayet ve memnuniyetsizlik savaş sona erdiği sıralarda tam anlamıyla şekillenmeye başlamıştı. 1945 yılının Mayıs ayında Mecliste görüşülmeye başlanan “Çiftçiyi Topraklandırma” kanunu tasarısı ile bütçe müzakereleri çok sert eleştirilere yol açtı. Özellikle, toprak kanunu tasarısı, CHP’nde bir muhalefetin doğmasına yol açan en önemli meselelerden biri oldu⁵².

Bütçe için yapılan oylamada, milletvekilinin çoğu kabul ederken, beşi aleyhde oy verdi. Aleyhde oy verenler şunlardı: Celâl Bayar (İzmir), Adnan Menderes (Aydın), Refik Koraltan (İçel), Fuat Köprülü (Kars), Emin Sazak (Eskişehir).

Saraçoğlu, bunun üzerine hükümeti için güvenoyu ister. Yapılan oylamada yine bu kişiler red oyu verirler.

Böylece, CHP içinde ilk ciddi muhalefet kadrosu kendini

⁵¹ *Tercüman*, 3 Mayıs 1989, Nr. 9970.

⁵² Rıfki Salim Burçak, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*, Ank.- 1979, s.

göstermiş olmaktadır. Muhalefet sözcülerinin istekleri; halkın çektiği sıkıntıları da dile getirmekte ve CHP'ni iktidar edecek propaganda mekanizmasının özünü oluşturmaktadır⁵³.

7 Haziran 1945 tarihli olarak CHP Meclis Grubu Başkanlığına, altında 4 milletvekilinin imzası bulunduğu için “dörtlü taktır” diye anılan ünlü önerge verilmiş ve parti tüzüğü ile kanunlarda değişiklikler yapılmasını istemişlerdir. Dörtlü taktiri veren milletvekilleri, bütçeye ve hükümete aleyhte oy verenler den, Celâl Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Adnan Menderes idi (Bunlar daha sonra DP. kuracaklardır.)⁵⁴.

1945 ortalarından sonra CHP'nde taktirciler saldıracak, yöneticiler savunacak ve gerileyeceklerdir. Yönetimin bazen gösterdiği sert çıkışlarda muhalefetin işine yarayacaktır⁵⁵. Daha sonra ise taktircilerin bir kısmı partiden ihraç edildiler ya da, partiden ayrıldılar⁵⁶. Kısa bir süre sonra 7 Ocak 1946 tarihinde DP. kurdular⁵⁷.

Şükrü Saraçoğlu hükümeti döneminde Türkiye’de tekrar çok partili hayata geçiş denemesi, bir daha geri dönülmesinceye kadar gerçekleştiriliyordu.

Şükrü Saraçoğlu döneminde, yani II. Dünya Savaşı’nda harici siyasette Türkiye’nin amacı, tarafsızlık politikası izleyerek, savaşın dışında kalmış ve memleketi savaşın yıkıntılarından korumak olmuştur. Türkiye’nin idarecileri bu gayenin gerçekleşmesinde gerçekten değerli bir başarı kazanmışlardır⁵⁸.

Saraçoğlu’nun başvekilliği sırasında, Türkiye savaş karşısındaki

⁵³ Hikmet Bilâ, *a.g.e.*, s.149.

⁵⁴ Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s. 365-368

⁵⁵ Hikmet Bilâ, *a.g.e.*, s. 150.

⁵⁶ Tekin Erer, *Türkiye’de Parti Kavgaaları*, (II.Baskı), İst.-1966, s. 220.

⁵⁷ Hikmet Bilâ, *a.g.e.*, s. 153-154.

⁵⁸ Fahir Armaoğlu, *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, (III.Baskı), Ank.- 1986, s. 407.

tarafsızlığı ve savaş dışında kalma politikalarında herhangi bir değişikliğe gitmeyerek, devamlı olarak taraflar arasında bir denge politikası izlemeyi uygun görmüştür. Fakat, yine de savaşın ikinci safhasından sonra, ortaya çıkan gelişmeler neticesinde, Türkiye'nin menfaati doğrultusunda hareket etmişlerdir. Türkiye'nin savaşa girmesi için yapılan baskılara, bütün çabalara rağmen, savaş içinde tarafsız kalmakta zorda olsa başarılı olunmuştur. Başvekil Şükrü Saraçoğlu, bir beyanatında Türk milletinin olabilecek bir savaş karşısındaki duygularını kısaca şöyle dile getirmektedir:

“Türk milletinin tek bir arzusu vardır. Barış içinde kalmak, Türk toprağı taarruza uğrarsa, millet bir tek insan gibi ayaklanacaktır⁵⁹.

Türkiye'nin bir müttefiki olarak savaşa girmesi için, devamlı baskı yapanlardan birisi de İngiltere idi. Bu sebeple, İngiltere Başvekili Winston Churchill, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile bir görüşme yapmak istiyordu. Bu isteğı, Ocak 1943'te yapılan Adana görüşmesi ile gerçekleşmişse de, Türkiye'yi savaşa sokma konusunda fazla başarılı olamamıştır⁶⁰.

II. Dünya Savaşı'nın bitimine doğru, Türkiye, Birleşmiş Milletler beyannamesine katılarak, Almanya ve Japonya'ya savaş ilân eder⁶¹. Daha sonra bu devletlerin teslim olmaları ile II.Dünya savaşı sona erdi. Türkiye, harb harici olarak tarafsızlık politikasının yürütülmesinde geleneksel denge politikasına bağlı kalmakta başarılı olmuştur.

E- Başvekillikten Ayrılması (1946)

Şükrü Saraçoğlu, 1942 yılının Temmuz'undan itibaren sürdürdüğü başvekillik görevinden, 1946 (21 Temmuz) seçimlerinin hemen ardından istifa ederek ayrılmıştır (5 Ağustos 1946). Dört yıla aşkın süre, II.Dünya Savaşının en zor günlerinde bu görevi üstlenmiştir. Yerine İstanbul milletvekili Recep Peker atanmıştır⁶².

⁵⁹ *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1942, Nr. 6619.

⁶⁰ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasî Anılar (1939-1954)*, İst.- 1977, s. 269--272.

⁶¹ *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1945, Nr. 7369.

⁶² Cafer Demiral, *a.g.e.*, s. 23.

Şükrü Saraçoğlu'nun istifası ve yerine Recep Peker'in atanmasıyla başlayacak hükümetler geçidi, bir değişikliğin ifadesidir. Muhalefetin saldırılarıyla yıpratılmış olan Saraçoğlu, çekilmiş, yerine yeni bir adam olan Recep Peker getirilirken, Saraçoğlu, CHP Genel Başvekili olarak kalmıştır⁶³.

17 Ekim 1948 tarihinde milletvekili ara seçimleri yapılmıştır⁶⁴. Daha sonra yapılan Meclis Başkanlığı seçiminde CHP, Ali Fuat Cebesoy'un ölümü üzerine Şükrü Saraçoğlu'nu aday göstermişlerdir. 1 Kasım 1948 tarihinde Meclisin açılmasıyla yapılan seçimde Saraçoğlu, çoğunluğun oyuyla T.B.M.M. Başkanlığına seçilmiştir⁶⁵.

Şükrü Saraçoğlu, Meclis Başkanlığı görevine ikinci defa 1 Kasım 1949'da seçilirken, bu görevi 14 Mayıs 1950 seçimleri sonuna kadar sürdürmüştür⁶⁶.

F-1950 Genel Seçimleri ve Siyasi Hayata Veda Etmesi (1950)

1950 yılına gelindiğinde; Türk demokrasi hayatında yeni bir dönem başlamaktadır. O da 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan serbest seçimler neticesinde, çeyrek asırdan fazla süren CHP iktidarı artık sona eriyordu.

CHP bu seçimlerde beklemediği bir yenilgi alması üzerine, parti içerisinde derin bir hayal kırıklığı uyandırdı. Cumhurbaşkanı İnönü, Ankara'dan kaybetmiş, Malatya'dan ancak seçilebilmişti. Başbakan Şemsettin Günaltay'dan başka kabine üyelerinin hiçbiri Meclise girememişlerdi⁶⁷. Bunlar içerisinde II.Dönem'den beri T.B.M.M.'nde sürdürdüğü milletvekilliği, yanında bakanlık, başbakanlık ve Meclis

⁶³ Hikmet Bilâ, *a.g.e.*, s. 161.

⁶⁴ *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1948, Nr. 8681.

⁶⁵ *T.B.M.M., Zabıt Ceridesi*, D. VIII. C.13, s. 8.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1949, Nr. 9061

⁶⁷ Rıfıkı Salim Burçak, *a.g.e.*, s.223-224.

başkanlığı gibi görevlerde bulunmuş olan İzmir milletvekili Şükrü Saraçoğlu da vardı. Aralıksız olarak, Şükrü Saraçoğlu çeyrek asıra aşkın birçok görevde bulunduğu T.B.M.M.'nden 1950 seçimleri neticesinde kopmuş ve siyasi hayata veda etmiştir.

G-Ölümü (27 Aralık 1953)

Şükrü Saraçoğlu, 14 Mayıs 1950 seçimleriyle siyasî hayata veda ettikten sonra, Parkinson denilen damar sertliği ve prostat hastalığına tutulmuştu. Bu sebeble, tedavi için Avrupa'ya (Fransa) giden Saraçoğlu, uzunca bir müddet burada kalmışsa da sarfedilen bütün gayretlere rağmen, tamamiyle iyileşememişti. Son günlerde zattürreye de yakalanan Saraçoğlu, uzun bir süreden beri mustarib olduğu hastalıktan kurtulamıyarak, 27 Aralık 1953 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Şükrü Saraçoğlu, 66 yaşında bulunuyordu⁶⁸.

Cenazesi 28 Aralık 1953 tarihinde İstanbul'da geniş bir topluluk tarafından devlet töreniyle kaldırılmış ve Zincirlikuyu'daki asrî mezarlığa defnedilmiştir⁶⁹.

Şükrü Saraçoğlu, çeyrek asrı geçen devlet hizmetinde yiğit karakteri, enerjik hareketleri ve fikirleri ile geleceğin nesillerince tanınması gereken bir şahıstır⁷⁰.

⁶⁸ *Vatan*, 28 Aralık 1953, Nr.4534.

⁶⁹ *Cumhuriyet*, 29 Aralık 1953, Nr. 10566.

⁷⁰ Ali Çankaya (Mücellidoğlu), *a.g.e.*, s. 645-646.

